

Budin'de görev yapan beylerbeyilerin faaliyetleri ve siyasî rolleri hakkında Habsburg hükümdarları, onların adamları ve Erdel voyvodalarıyla olan mektuplaşmaları dolayısıyla ayrıntılı bilgi edinilebilmektedir. Bu belgelerden anlaşıldığına göre serhad beylerbeyileri diplomatik bakımdan çok yönlü faaliyette bulunmakta, barışın ihlâline dair suçlamaların yanı sıra elçilerin kabulü, esirlerin salıverilmesi, Habsburglar'ın geciktirdikleri yıllık vergilerinin bir an önce gönderilmesi, sınır tesbiti gibi konularla uğraşmaktaydılar. Ayrıca Osmanlılar'ın tarafına geçmek isteyenleri desteklemek, halktan tahsil edilecek vergileri bazı bakımlardan düzenlemek, ticaretle ilgili problemleri halletmek, timar sahibinin değiştirilmiş olduğunu bildirmek gibi meseleler üzerinde de durdular. Merkezen gelen hükümlerden anlaşıldığına göre bunların yanında casusluk faaliyetlerini düzenlemek, asayiş sağlamak, askerî faaliyetlere katılmak ve işe temin etmek serhadlerin idarî ve malî problemlerini çözmek başta gelen vazifelerindendi.

Osmanlı Devri Sonrası. Kuşatma sırasında (1686) büyük zararlar gören şehirdeki müslüman cemaat kısmen ortadan kaldırılarak, kısmen kaçarak, kısmen de Avusturyalılar tarafından sürülerek tamamıyla yok edildi ve onların yerlerine Almanlar geldiler. Surların içine yerleşme izni uzun zaman Macarlar'a tanınmadı ve Buda tekrar yabancı bir karakter kazandı. Daha sonra bu kısıtlamalar kaldırılıp şehir her bakımdan hızlı bir gelişme gösterdi. 1873'te Buda, Pest ve Óbuda birleştirilerek bir başşehir ve metropol haline getirildi.

Nüfusu bugün 2 milyonu aşan ve yirmi iki mahalleden oluşan, ülkenin en önem-

li siyasî, idarî, sınaî, ticarî ve kültürel merkezi olan Budapeşte'de Osmanlı dönemini hatırlatan bazı yapılar vardır. Bunlardan dört ilica hâlâ işletilmektedir. Gülbaba Türbesi 1950'lere kadar Macaristan'daki müslümanların ziyaretgâhı olup sonra müzeye çevrilmiştir. Bir caminin kalıntıları da ortaya çıkarılıp onarılmıştır. Kale burçları eskisi gibi sağlam durmaktadır. Son Budin beylerbeyi Abdurrahman Abdi Paşa'nın mezar taşı, onun 1686'da şehid düştüğü yere dikilmiş ve üzerine "kahraman düşman" ibaresi yazılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, nr. 71, s. 156; *Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri (1546-1562)* (nşr. G. Káldy-Nagy), Ankara 1971; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 229 vd.; A. Gévay, *A'budai pasák*, Bécs 1841 (Almanca: "Versuch eines chronologischen verzeichnisses der Türkischen Statthalter von Ofen", *Der Österreichische Geschichtsforscher*, II [1841], s. 56-90); *A budai basák magyar nyelvű levelezése* (nşr. S. Takáts — F. Eckhart — G. Székfü), Budapest 1915; Fr. Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch*, Leipzig 1923, s. 270; G. Jacob, *Deutsche Übersetzungen türkischer Urkunden*, Kiel 1919-20, heft 1-4; W. Björkman, *Ofen zur Türkenzeit*, Hamburg 1920; L. Fekete, *Budapest a törökkorban*, Budapest 1944; a.mlf., *Buda and Pest under Turkish Rule*, Budapest 1976; a.mlf., "Budín", *El²* (İng.), I, 1284-1286; a.mlf. — L. Nagy, *Budapest története a török korban*, Budapest 1973, s. 335-436; L. Fekete — G. Káldy-Nagy, *Budai török számadáskönyvek*, Budapest 1962; G. Káldy-Nagy, *Macaristan'da 16. Yüzyılda Türk Yönetimi*, Budapest 1974, s. 24-38; a.mlf., *A Budai Szandzsák 1559. évi összeírásai*, Budapest 1977; a.mlf., *A Budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok*, Budapest 1985; G. Gerő, *Buda török müemlékei*, Budapest 1957; G. Bayerle, *Ottoman Diplomacy in Hungary*, Bloomington 1972; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalette (1550-1650)*, İstanbul 1978, s. 134-135, 186; M. Cavid Baysun, "Budín", *İA*, II, 748-760 (Budín'e ait sayısız eserden sadece Osmanlı dönemini ele alan ve Osmanlı kaynaklarının neşrine dayanan eserlerden başta gelenleri belirtilmiştir).

GÉZA DÁVID

Budin'de Türk Eserleri. Kanûnî Sultan Süleyman tarafından ilk olarak 1526'da fethedilen Budin ve onun karşısındaki Peşte, bir buçuk asırlık bir Türk hâkimiyetinden sonra 1686'da elden çıkmıştı. Osmanlı Devleti'nin en batıda ve Avrupa'nın ortasındaki bu büyük şehri Türk idaresi sırasında, Karadeniz üzerinden Tuna yoluyla İstanbul'dan nisbeten kolay ulaşılan bir beylerbeylik merkezi olduğundan kolayca Türkleşmişti. Ticaret yollarının birleştiği bir yerde bulunan Budin ve Peşte bir taraftan zengin bir ti-

caret şehri görünümünü alırken burada kurulan çeşitli vakıflar bu Orta Avrupa merkezine bir Osmanlı - Türk yerleşim merkezi manzarası vermişti. 1073 (1662-63) yılında burayı ziyaret eden Evliya Çelebi'nin seyahatnâmesinde Budin ve Peşte'nin etraflı bir tasviri bulunmaktadır. Budin Kalesi'nin biçimi ve ölçüleri hakkında bilgi veren Evliya Çelebi, tabyaların Ali Paşa, Karakaş Paşa, Bâlî Paşa, Süleyman Paşa, Sarı Kenan Paşa, Siyavuş Paşa, Kara Murad Paşa'nın adlarıyla anıldıklarını yazar. Kapıların adlarını ve özelliklerini de anlattıktan sonra orta hisarın kuzeyinde, kale bedeni üzerinde Tuna'ya, Peşte ve Keşgemed'e nâzır bir yerde kurulmuş ve anlaşıldığı kadarıyla bir Macar yapısı olan saraydan bahseder. Küçük bir divanhânesi, hamamı ve dar bir avlusu olan saray yeterli olmadığından Kara Murad Paşa tarafından 1065'te (1654-55) ihya edilmiş ve genişletilmiştir. Paşa Sarayı'nın ilerisinde büyük bir tophâne bulunuyordu. İç kalede ise Macar krallarının, Evliya Çelebi'nin "Kızılelma Sarayı" olarak adlandırdığı büyük sarayı vardı. Burada ayrıca küçük bir yapı olan Murad Paşa Camii inşa edilmişti.

Evliya Çelebi orta hisarda yirmi bir cami olduğunu bildirir. Bunlardan Süleyman Han Camii şehrin eski kiliselerinden biri iken camiye çevrilmiştir. Bu Gotik üslûbundaki yapı Budin elden çıktıktan sonra tekrar kiliseye dönüştürülmüş ve dolayısıyla binaya Türk döneminde yapılan bütün eklemeler kaldırılmıştır. Fethiye Camii de anlaşıldığına göre yine eski bir kilise olup çan kulesinde bir saat vardır. Çarşı içinde olan Orta Cami ise kalabalık cemaate sahip, sakırlı, kiremit örtülü bir ibadet yeriydi. Osmanlı tarzında bir minaresi olan Paşa Sarayı yakınındaki Saray Camii de eski bir kilesedir. Avlu kapısı yanında üzeri kurşun kaplı kubbe ile örtülü Gazi Ahmed Bey Türbesi bulunur.

Evliya Çelebi Budin'de on altı mescid olduğunu yazar ve sadece yeniçeri odaları yakınındaki Ağa Mescidi'nin adını verir. Yedi medresesinden de yalnız Makbul Mustafa Paşa Medresesi'ni anarken burada altı sıbyan mektebi bulunduğunu bildirerek bunlardan Fethiye ve Orta Cami mekteplerinin adlarını verir. Ayrıca Süleyman Han, Ulama Paşa, Arslan Paşa, Ağa, Koca Mûsâ sebillerinden de bahseder. Şehrin suyu evvelce Macarlar'ın yapmış olduğu hidrolik bir dolap sistemiyle Tuna'dan yukarıya çekilmekteydi.

Budin surlarının Kızılelma Kulesi önüne toplanmış müslüman mezar taşları

Tabakhâne varoşunda on bir mihrap (cami ve mescid), üç han, üç tekke, üç ılıca, dört sıbyan mektebinden söz eden Evliya Çelebi, büyük varoшта ise son derece sağlam Ali Paşa tabyasında sülüs hatla yazılmış bir dörtlükte Seyyid Ali Paşa'nın adını okuduğuna göre, "serhadlerde başka bir benzeri olmayan" bu tabya bir Türk eseri olmalıdır. Bu varoшта yirmisi taş, dördü ahşap minareli yirmi dört cami ve mescid olup bunlardan dördü kurşun kaplıdır. Toygun Paşa, Hacı Safer, Osman Bey, Makbul Mustafa Paşa camileri en sanatlı yapılarıdır. Beş medresesinden biri olan Toygun Paşa Medresesi anılmaya değer bir diğer yapıdır. Civarında bir han ile bir de Toygun Paşa Hamamı vardır. Evliya Çelebi ünlü ılıcalar hakkında da bilgi vererek Yeşildirekli, Tabakhâne, kitâbesine göre Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığını belirttiği Horozkapısı, Velî Bey, Baruthâne ılıcalarını ve bunların sularının evsafını belirtir.

Evliya Çelebi'ye göre Budin'de yedi tekke vardır. Bunların en ünlüsü, Gazi Mihâl oğullarının hayratı olan Gülbaba Bektaşî Tekkesi'dir. Merzifonlu Gülbaba çiçekli bahçe içinde kubbeli bir türbede yatar. Tuna kenarında Miftah Baba Tekkesi ve Türbesi, Ovakapısı dışında Hızır Baba Türbesi ve Tekkesi, Gürz İlyas Gazi Tekkesi'nin yanında da bir mücahid olan bu velînin türbesi vardır. Bu tekkenin bulunduğu yerdeki tepeye Gürz İlyas tepesi denilir; burada ayrıca etrafa hâkim küçük bir de kale yapılmıştır.

Gülbaba Türbesi - Budin / Macaristan

Budin'in karşısındaki Peşte de bir sur-la korunmuştur. Burada da beş cami ve altı mescid vardır. Pek az talebesi olan iki medreseye, üç sıbyan mektebine, iki tekke ve iki hamama sahiptir. Eski gravürlerde Peşte'deki camilerden dördünün minaresi açık şekilde gösterilmektedir.

Evliya Çelebi'nin verdiği sayıları toplayan E. Hakkı Ayverdi, Yukarı Hisar, Debbağhâne varoşu ve Büyük varoшта toplam yirmi beş cami, kırk yedi mescid, on iki medrese, on altı sıbyan mektebi, on tekke ve onların eki olan velî türbeleri, iki hamam, dokuz han, sekiz ılıca, bir çeşme, bir baruthâne bulunduğunu ortaya koymuştur. Camilerden bazıları Türk yapısı olmamakla beraber birkaç istisna ile eserlerin çoğu Budin ve Peşte'nin Türk hâkimiyetinde olduğu yıllarda inşa edilmiştir.

Bu büyük ve önemli serhad şehrinin Türk dönemindeki görünümünü ve belli başlı eserlerin yerleri, günümüze kadar gelmiş gravürlerle bazı planlardan açık şekilde öğrenilmektedir. Budapeşte Şehir Kütüphanesi tarafından düzenlenen bir katalogta bütün bu resimlerin çok etraflı bir listesiyle bazılarının reproduksiyonları bulunduğu gibi Wellner tarafından da bu tür resimler sonraları ayrıca yayımlanmıştır. Türk dönemindeki Budin ve Peşte'nin belli başlı yapılarının yerleri, 1686'da şehir elden çıktıktan sonra yağmalandığından, Avusturya hizmetinde bulunan İtalyan Kont Marsigli (ö. 1730) tarafından bulunan planlarda gösterilmiştir. Budapeşte Şehir Müzesi'nde olan J. D. Fontana imzalı, 1686 kuşatmasını tasvir eden resim de mükemmel bir belgedir. Burada Türk mimari özellikleri taşıyan sekiz cami, Gülbaba Türbesi, Bektaşî tekkesi harabesi ve mezarlık farkeilmektedir.

Viyana'da Hof-Bibliothek'te muhafaza edilen (bk. Flügel, II, nr. 1306, 1401, 1406), 1567, 1601 ve 1630-1631 tarihlerine ait üç defterde Budin camileri görevlilerinin listeleri ve bu görevlilerin tahsisatları gösterilmiştir.

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgileri eski resimler, planlar ve Kont Marsigli'nin notlarından faydalanarak değerlendiren W. Björkman, Budin'deki Türk eserlerinin yeni bir listesini ortaya koymuştur. Kanûni Sultan Süleyman'ın adıyla anılan ve kiliseden çevrilen caminin kapısı üstünde ejderha ile çarpışan İlyas (Georg) kabartması bulunuyordu. Padişah üzerine şalını örtterek bu mermer levhayı tah-

ripten kurtarmışsa da 1666 yılında parçalanması önlenememiştir. Çan kulesi minare olan bu cami 1686'dan önce harap bir durumda idi. Paşa Sarayı'na komşu olan Paşa Camii'nin de esasında Merzem adına bir kilise olduğu iddia edilirse de 1686 kuşatmasını tasvir eden gravürde görülen kubbeli cami eğer o ise kilise mimarisine benzediği pek söylenemez. Bu yapıya Türk üslûbunda bir minare ilâve edilmişti. Evvelce Magdalene Kilisesi olan ve bir minare ilâvesiyle camiye çevrilen Orta Cami çarşısı içinde bulunuyordu. Franziskan rahiplerinin kilisesi olup camiye dönüştürülen Fethiye Camii 1686'daki kuşatma sırasında büyük ölçüde hasar görmüştü. Günümüze minberinin küçük bir parçası kalmıştır. Büyük Cami ise şehrin baş kilisesi (katedrali) idi. 1686'da harap olmuşsa da tamir edilerek kilise yapılmıştır. Çan kulesi minare yapılan bir kilisenin resmi eski bir gravürde açık şekilde görülür. İç kaledeki küçük fakat sanatlı Murad Paşa Camii temelden bir Türk yapısı idi. Saray şapeli de tahrir defterlerine göre mescide çevrilmişti. Daha başka camilere dair kaynaklarda bilgiler varsa da bunların kurucuları ve yerleri belli değildir. Nitekim 1559 tarihli defterde bir Hüsrev Paşa Camii adına rastlanır. Bunun da evvelce bir Dominiken kilisesi olduğu söylenir. Fakat kilisenin olduğu gibi mi camiye çevrildiği, yoksa yıkılıp yerine mi bir cami inşa edildiği bilinmemektedir. Budin'in kaybindan duyulan üzüntüyü dile getiren bir destanın ikinci dörtlüğünde, "Budin içinde uzun çarşısı / Orta yerde Sultan Mehmed Camisi / Kâbe süretine benzer yapısı / Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i" ifadesiyle anılan Sultan Mehmed Camii (III. Mehmed olmalı) hakkında hiçbir bilgi yoktur. Bu belki de kaynaklara başka adla geçmiş olan bir caminin sonraki adıdır.

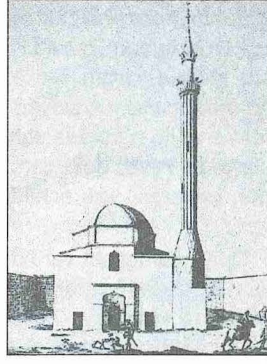
Budin'de önemli bir ibadethâne de Mustafa Paşa Camii idi. Mimar Sinan'ın eserlerinin adlarını veren *Tezkiretü'l-ebniye*'den öğrenildiğine göre bu kubbeli cami Sinan'ın eseridir. Tuna üzerindeki köprü'nün başında Köprübaşı Camii vardı. Varoшта Hacı Safer Camii, Osman Bey, Rüstem Paşa ve Hacı Ahmed Ağa camilerinin de adları bilinir. En büyük Türk kabristanı ise eski gravürlerde görüldüğü gibi Gülbaba Türbesi etrafında bulunuyordu.

Osmanlı hâkimiyeti sırasında burada inşa edilen ilk eser, 1526'da on gün içinde yapılan Tuna üzerindeki köprüdür. Bu-

din'i Peşte'ye bağlayan bu köprü başlangıçta geçici olarak kayıklar (tonbaz) üzerinde kurulmuştu. Tuna köprüsü sık sık yenilenmiş, tamir edilmiş, 1598'de tahrip edilmiş, 1602'de Tuna akıntısına bırakılan bir ateş kayığı ile yakılmaya çalışılmış, nihayet 1686'da Budin düşerken Türkler bu köprüden çekilmişler ve arkalarından bunu yakmışlardır. Yetmiş kadar kayık üzerinde kurulu olan köprü'nün ortasında ikişerden dört kayık zincirlerle bağlı olarak gerektiğinde açılıyordu. Köprü'nün muhafazası bir ağa ve kethüdâ idaresindeki köprücülere emanet edilmişti.

Budapeşte camilerinden günümüze hiçbir şey kalmamıştır. Yalnız ünlü Avusturyalı mimar Fischer von Erlach'ın (ö. 1723), mimarlık tarihi kitabında (*Entwurf einer historischen Architectur*, Wien 1721, lv. 85) Peşte'deki bir caminin resmi vardır. Sağ tarafında ince ve uzun gövdeli bir minaresi olan cami, klasik dönem Osmanlı-Türk mimarisindeki kare mekân üstünde sekizgen bir alt kasnağı örten tek kubbeli yapılar tipindedir. Budin kaybedildikten çok sonra 1770'e doğru çizilen bir resim ise Osman Bey Camii olarak teşhis edilmiştir. Desen Türk mimarisini tanımayan acemi bir elden çıkmış olmakla beraber bunun da kare mekân üstünde sekizgen kasnaklı ve kubbeli bir cami olduğu, sağında ince, uzun bir minarenin yükseldiği görülmektedir. Yıllardan beri metrük ve bakımsız kalan cami, o tarihlerde otlar bürümüş bir harabe durumundaydı. Kuşatma sırasında 1686'da çizilen ve üzerinde L. N. de Hallart ile M. Wening'in imzaları bulunan

Peşte'deki
bir caminin
Fischer
von Erlach
tarafından
çizilmiş
gravürü
(*Entwurf einer
historischen
Architectur*,
Wien 1721, lv. 85)

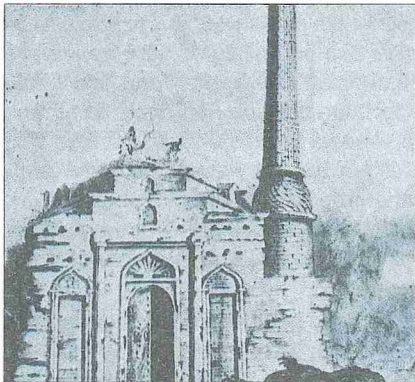

güzel bir gravürde ise eski kral sarayı harabesinin hemen yanında enlemesine dikdörtgen planlı ve minareli bir cami resmedilmiştir. Evvelce üstünün ahşap sakıflı olduğu anlaşılan bu cami top atışları sebebiyle yandığından üstü açık dört duvar halinde görülmektedir. Mimarisi klasik sakıflı camiler tipine tamamen uygun olan bu ibadet yerinin Murad Paşa Camii olması kuvvetle muhtemeldir. Böylece önceden bir kilise olması ihtimali ortadan kalkar. Aynı gravürün en ön planında başka bir caminin sadece minaresinin şerefeden yukarısı görülmektedir. Bunun da Mimar Sinan'ın eseri olan Mustafa Paşa Camii'ne ait olduğunu sanıyoruz. Bu camiye ait bir Kur'an-ı Kerim Almanya'da Leipzig'de bulunmuştur. Cami 1749'da yıktırılarak yerine bir kilise yapılmıştır. Aynı resmin en sağ kenarında görülen, binası ve minare külâhı yanmış cami ise Hacı Safer Camii'dir. Daha yukarıda Tuna kıyısında sağlam kalmış durumda kubbeli bir cami daha vardır (Paşa Camii ?). Budin camilerinden yalnız bir tanesinin, Toygun Paşa Camii'nin bazı izleri 1972'de meydana çıkarılmıştır. 1686'da sağlam halde Avusturyalılar'ın eline geçen cami Kapuzin rahiplerine verilerek kiliseye çevrilmiş, 1770'te ise kısmen yıkılarak şimdiki kilise inşa edilmiştir. Ancak duvarların bütünüyle yıkılmadığı, kible cephesinin çok ufak bir parçasının kilisenin duvarları içinde gizlendiği son yıllarda anlaşılmıştır. Burada mihrabın mukarnaslı bir parçası, kaş kemerli alt ve üstteki küçük pencere ile minberinin duvarda bıraktığı iz meydana çıkarılmıştır. Kesme taştan inşa edilmiş oldukça büyük bir cami olduğu anlaşılan Toygun Paşa Camii'nin evvelce kare bir plana sahip olduğu ve üstünün kubbe ile örtülü bulunduğu anlaşılmaktadır.

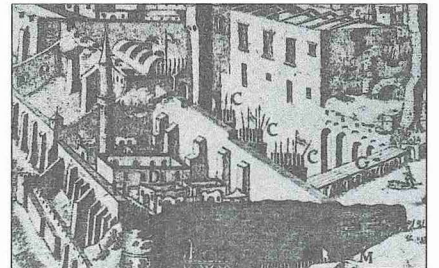
Budin'deki türbelerin adları bilinmekle beraber bir tanesi dışında bunlardan hiçbir şey kalmamıştır. Kalede Siyavuş

Paşa burcu üstünde son Budin beylerbeyi Abdurrahman Paşa'nın sembolik kabri, kahramanca dövüşerek şehid olan bu yaşlı vezire Macarlar'ın gösterdiği saygının işareti olarak yakın tarihlerde yapılmıştır. Ahmed Bey, Arslan Bey, Bâli Paşa, Gürz İlyas Baba, Hızır Baba, Hindi Baba, Kalaylıkoz Ali Paşa, Miftah Baba, Muhtar Baba, Mimar Sinan'ın eseri Sokullu Mustafa Paşa, Veli Bey kabir ve türbeleri de hiçbir iz bırakmadan kaybolmuştur. Kral sarayındaki Frenk Kulesi'nden aşağıya uzanan yamaçta, son yıllarda, çeşitli yerlerde bulunan Türk kabir taşlarının yalnız kavukları sunî bir mezarlık şeklinde düzenlenerek dikilmiştir. Bu on dokuz kavuk işçilik bakımından oldukça kaba olup bilinen Osmanlı mezar kavuklarına nisbetle hayli sadedir. Türbe ve kabirleri olan velîlerin hepsinin çevrelerinde onların adlarına kurulan tekkelerden de bir iz bırakılmamıştır. Budin'de bugün duran tek türbe, Türk şehrinin mânevî koruyucusu olduğuna inanılan Gülbaba'ya aittir (bk. GÜLBABA TEKKESİ ve TÜRBESİ). Türbe Rozsádómb (Gül tepesi) denilen yüksekçe bir yerde 1543-1548 yılları arasında Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Budin'de kılınan ilk cuma namazının ardından vefat ettiği bildirilen Gülbaba'nın türbesinin yanında büyük ve zengin vakıflı bir de Bektaşî tekkesi vardı. Şehrin Türk kabristanı da çevrede uzanıyordu. 1686'da Budin elden çıktıktan sonra tekke ve türbe 1690'da Cizvitler'e verilmiş, onlar da tekkeyi yok edip türbeyi mimarisini bozacak şekilde değiştirerek kilise yapmışlardır. Geçen yüzyıl içlerinde türbe ve etrafı özel mülkiyete geçmiş, Sultan Abdülaziz Avrupa seyahati dönüşünde 31 Temmuz 1867 günü

1770 yılına doğru adı bilinmeyen bir ressam tarafından çizilen ve Osman Bey Camii olarak teşhis edilmiş olan yapının gravürü (J. Molnár, *Macaristan'daki Türk Anıtları*, lv. XXI)

L. N. de Hallart tarafından çizilen, Michael Wening'in hakkettiği gravürde. Budin kuşatması sırasında harap olan Murad Paşa Camii (*Graphische Darstellungen der Städte Ofen und Pest...*, Budapest 1937, nr. 129)

türbeyi ziyaret ettiği gibi, 1877'de başlarında Mustafa Tâhir Bey, Şeyh Süleyman Efendi, Hoca Mehmed Efendi, Çaylak lakabı ile tanınan Mehmed Tefvik Efendi'nin bulunduğu kalabalık bir Türk heyeti de burayı ziyaret etmiştir. Bu vesile ile çizilen gravürde türbenin içinin tamamen çıplak olduğu görülmektedir. 1885'te Osmanlı Devleti türbeyi bir dereceye kadar tamir ettirmiş, fakat yüzyılın sonlarına doğru Wagner adında biri türbenin etrafına Neo - Rönesans üslûbunda bir galeri yaptırarak binayı avluda bırakmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında 1916'da İstván Möller tarafından tekrar tamir edilen türbe, 1965'ten sonra daha ciddi şekilde restore edilerek Türk hükûmetinin gönderdiği bazı eşya ile döşenmiş ve ortaya bir de sanduka konulmuştur. Wagner Galerisi yıkılıp kaldırılarak türbe küçük bir parkla çevrilmiştir. Bu arada esas mimarisine aykırı düşen bazı unsurlar da yok edilmiştir.

Önemli bir serhad kalesi olan Budin tahkimatının kalan parçalarında Türk dönemine ait bölümlerin tesbiti oldukça zor bir çalışma gerektirir. Yalnız bazı burçların Türk devrindeki adları bilinmektedir (Karakas Paşa, Kızılelma, Kasım Paşa, Ekşiş, Velî Bey, Toprak Kule, Siyavuş Paşa, Mahmud Paşa, Murad Paşa burçları). Surları (veya kulelerin) üzerlerinde evvelce mevcut olan Türk devrine ait kitâbelerden iki tanesi yerlerinden sökülmüş olup şimdi Macar Millî Müzesi ile Şehir Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Bunlardan 1078 (1667-68) tarihli olanı Beylerbeyi Kasım Paşa adınadır ve Sıdkî mahlaslı bir şair tarafından düzenlenmiştir. Ortasından kırk olan bu kitâbenin alt kısmı önceden beri biliniyordu. Üst parçası ise sonraları bir evde bulunarak tamamlanmıştır. Diğer kitâbe 1079 (1668-69) tarihli olup Mahmud Paşa Kulesi'nden sökülmüştür (metinleri E. H. Ayverdi tarafından neşredilmiştir). Tuna kıyısında 1566-1578 yılları arasındaki beylerbeyliği sırasında Sokullu Mustafa Paşa tarafından bir bent ile birlikte yaptırılan baruthâne ise Budin elden çıktıktan sonra "Kral değirmeni" adıyla geçen yüzyıl içlerine kadar kullanılmıştır. Eski gravürlerden, bunun dört köşesinde dört kulesi olan kare planlı hisar görünümünde bir yapı olduğu anlaşılır. Evliya Çelebi'nin buraya geldiğinde harapça bir halde gördüğü bedesten, tahminimize göre Rodos ve Kıbrıs'ta da olduğu gibi bedestene çevrilmiş eski bir bina ol-

malıdır. Bugün yeri bilinmediği gibi izi de yoktur.

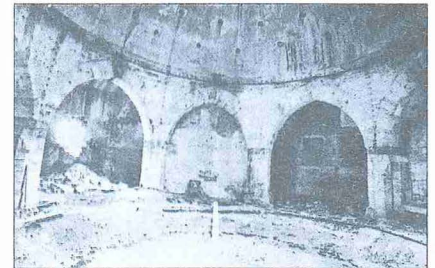
Budin'de Toygun Paşa Camii yanında aynı kişinin vakfı olan hamamdan başka Orta Hisar'da da suyu Tuna'dan sakalarla taşınan (?) küçük bir hamamın varlığının bilinmesine karşılık çok sayıda ılıca bulunmaktadır. Roma devrinden beri bilinen sıcak su kaynakları Osmanlı idaresi sırasında mükemmel ılıca tesisleri haline getirilerek kullanılmıştır. Evliya Çelebi sekiz ılıcadan bahseder. Bunlardan dört tanesi sonraları çok değişikliğe uğramakla beraber Türk mimari karakterindeki özlerini muhafaza etmektedir. Horozkapısı, Mustafa Paşa, Debbağhâne ve Velî Bey ılıcaları bugün mevcuttur. Baruthâne yakınında olan Baruthâne ılıcasından ise görünürde bir iz kalmamıştır. Evliya Çelebi'nin "... ol kadar tekellüflü değildir..." diyerek bahsettiği bu ılıca Lukács adıyla anılmakta ve sıcak suyu kullanılmaktadır. Türk devrine ait olan, fakat kaynaklarda geçen adlarının teşhisi hususunda tereddütler bulunan, mimarileri bugün görülebilen dört büyük ılıcadan Debbağhâne ılıcası günümüzde Rács kaplıcası olarak tanınır. Etrafı XIX. yüzyıl mimari üslûbunda bölümlerle sarılan tesisin tam ortasında kalan esas sıcak suyun toplandığı Türk yapısı kısım kare planlıdır. Bunun içi sekizgen şeklinde düzenlenerek dikdörtgen şeklinde sekiz niş ortaya çıkmıştır. Bunların kemerleri sivri Türk kemerleridir. Üstünü ise 10,50 m. kadar çapında bir kubbe örter. Ortada yine sekizgen, mermer döşeli tamamen modern bir havuz vardır. E. Hakkı Ayverdi'nin tesbitine göre girişin önünde esas mimariye ait beşik tonozlu bir ılıklik mekânı vardır. Bunların dışındaki bütün aksam modernidir. Horozkapısı ılıcasının Kırály ılıcası adıyla anıldığı söylenmektedir. Bunun da etrafı modern eklerle sarılmış olmakla beraber iki duvarı ile kubbeleri açıkta olduğundan görülebilir. Bu kısımlar Türk mimarisine bir dereceye kadar uygun biçimde 1958-1960 yıllarında restore edilmiştir. Bu yapı da kare planlı ve içinde sivri kemerli nişler olan bir ana mekâna sahiptir. Giriş kısmında tonozlu ılıklik bölümleri bulunur. Ana kubbe 10 m. kadar bir çapa sahiptir. Havuzlu mekânın sonunda, ortada aynalı tonozlu bir eyvan ile yanlardaki kubbeli iki küçük halvet vardır. Böylece önceki yapıdan farklı bir plan gösterir. Bazılarına göre bu ılıca Yahyâ Paşa oğlu Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Fakat yay-

gın görüş, Sokullu Mustafa Paşa'nın eseri olduğu yolundadır. Bu görüş doğru olduğu takdirde 1566-1578 tarihleri arasında, onun beylerbeyilik makamında iken inşa edilmiş olması gerekir. İlica 1686'dan sonra birkaç defa sahip değiştirmesinin ardından Kırály ailesinin mülkiyetine geçmiş ve çeşitli ilâvelerle etrafı sarılmıştır. 1958-1960 yıllarındaki tamirde şimdiki görünümünü almıştır. Ayrıca ılıcanın yakınında evvelce Osman Bey Camii'nin bulunduğu tesbit edilmiştir.

Budin'in en önemli kaplıca yapısı ise Sokullu Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı kabul edilen Yeşildirekli ılıcadır. Evliya Çelebi'nin oldukça etraflı şekilde tarif ettiği bu bina Rudaş kaplıcası olarak adlandırılmaktadır. Burada da kare ana mekân, içeride havuzun etrafında sekiz taş pâyenin taşıdığı kesme taştan sekiz sivri kemerle sınırlanmış ve bunun üstü büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Dolayısıyla burada duvarlarda nişler yoktur. Ortadaki sütunlu halka ile dış duvarlar arasında bir çevre dehlizi dolaşır. Köşelerde Türk yapı sanatının başta gelen unsurlarından olan mukarnaslı pandantifler işlenmiştir. İlicanın bir tarafında modern ekler olmakla beraber dış duvar tekniği iki cephede görülebilmektedir. Evvelce binanın önünde bir soyunma yeri (cemeân) bulunduğu ihtimal verilir. Ana mekânın iki ucunda da bir tarafta beşik tonozlu, diğer tarafta kubbeli bölümler olduğu E. Hakkı Ayverdi tarafından ileri sürülmüştür.

Budin'de bugün işler durumdaki dördüncü eser Velî Bey ılıcası denilen tesis olup şimdi Czar ılıcası olarak tanınır. Evvelce içinde olan kırmızı renkte bir taş levhaya işlenmiş uzun kitâbesi, bunun Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa tarafından 977'de (1569-70) yaptırıldığını bildirir. Buraya Velî Bey'in adının ni-

Velî Bey ılıcası - Budin

çin verildiği ise bilinmemektedir. Âşık Mehmed Menâzîrî'l-avâlim adlı eserinde (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2421, vr. 103, Ayverdi'den naklen) bu ilıca-yı, "Medîne-i Budin'in bir kenarındadır ki Velî Bey kaplıcası demekle müteârifdir, âbî mu'tedilü's-suhûnedir... ve bu ger-mâbın dahi menbainda kârgir kubbe-i kebîre ile bir camekân ve kârgir kubbe-i kebîre ile bir dârü'l-gusl mebnîdir ve dârü'l-guslün içinde bir havz-ı kebîr ve et-râf-ı havzda on altı adet hucerât ve her birinde lâ-yenkati' mâ-i câri kurnalar bi-na olunmuştur" cümleleriyle anlatır. Viyana lı mimar Fischer von Erlach da 1721'-de basılan kitabında bu ilıca-yı planı, kesiti ve dış görünüşü bakımından "Arap mimarisinin (!) mükemmel bir eseri" olarak nitelendirmiştir. Kaplıcanın bitişiğine sadece iki cephesi açıkta bırakılarak 1860'ta inşa edilen yeni ekler yapılmış ve esas dış mimarisini görülemez hale getirilmiştir. Evvelce önünde normal hamamlardaki gibi bir soyunma yeri-soğukluk ile tonozlu üç bölümlü bir ılıklik bölümü olduğu anlaşılan ana mekân, her bir kenarı dıştan 22 m. kadar olan bir kare biçimindedir. Bunun ortasında 11 m. çapındaki kubbeyi taşıyan sekizgeni kasnak yapılmıştır. Sekizgen, uçlarında pilasterler bulunan duvarlar halinde olup dört eyvan ile dikdörtgen şeklindeki beşik tonozlu çevre mekânlarına açılır. Sekizgenin diğer dört yüzünde ancak 1,10 m. derinliğinde nişler bulunur. Başlıkları mukarnas biçiminde işlenen köşe pâyelerinin üzerlerinde kesme taştan sivri kemerler kubbeyi taşır. Dört köşede ise kubbeli dört halvet hücresi vardır. Eyvanların arkasındaki dört mekânın köşelerinde zengin mukarnaslar bulunur. Bunların yarım kubbeleri dilimlidir. Bütün değişikliklere rağmen kalan izler, Velî Bey ilıcası denilen bu yapının bir vakitler zengin bir süslemeye sahip olduğunu gösterdiği gibi bina, merkezî planın en mükemmel biçimde uygulandığı bir örnek olarak hamam-kaplıca mîmarisinde özel bir yere sahiptir. Budin'deki Türk mimarisinin diğer özelliklerini tesbit etmek imkânı artık kalmamıştır. Fakat ana mekânlarında Türk döneme ait havuzlu kısımları günümüze kadar gelebilen dört ilıca, Türk su mîmarisinin bu önemli çeşidinin birbirinden az veya çok değişik örneklerini ortaya koyması bakımından dikkate değer. Bu bakımdan Türk ilıca ve hamamları incelendiğinde Budin'deki eserler ihmal edilmemelidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seğahatnâme*, VI, 214-251; Fischer von Erlach, *Entwurf einer historischen Architectur*, Wien 1721, IV, 85; Flügel, *Handschriften*, II, nr. 1306, 1401, 1406; A. Veress — V. Kuzinsky, *Gröf Marsigli olasz hadi mérnök jelentése és térképei Budavár 1684-1686-iki astoromairól, Visszafoglalásáról és helyrajzáról...*, Budapest 1906 (şehirin Marsigli tarafından elde edilen planları Veress, başlıca eserleri ise Kuzinsky tarafından işlenmiştir. Bunların arasındaki iki okmânı da E. Karácson açıklamıştır. krş. Halil Edhem [Eldem], *TOEM*, V/26 (1914), s. 118 vd.); E. Foerk, *Török Emlekeke Magyarországon*, Budapest 1918; W. Björkman, *Ofen zur Türkenzeit*, Hamburg 1920; *Türk-Macar Kılavuzu* (nşr. Macar Turizm İşleri Müşavirliği ve Budapeşte Turizm Dairesi), Budapest 1933; B. von Timon v.d.gr., *Törökhódoltság-Korabeli okmânok a Magy. kir. Hadilevéetárbán*, Budapest 1936; A. Medriczky, *Les bains de Budapest à travers les âges*, Budapest 1942; G. Gerö, *Buda, Török Mueimlekei*, Budapest 1957; a.mlf., *Az Oszmán-Török építészet Magyarországon*, Budapest 1980; L. Gerö, *A Budai Vár*, Budapest 1962; J. Molnár, *Macaristan'daki Türk Anıtları*, Ankara 1973, s. 14, 17-19, 47-48; a.mlf., "XVI. ve XVII. Yüzyılda Budin Şehrindeki Gemili Köprü", *Ön Asya*, VI/70-71, Ankara 1971, s. 11-12, 22; Tayyib Gökbilgin, "Türk İdaresinde Budin", *Atatürk Konferansları*, Ankara 1975, V, 163-178; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mi'marî Eserleri I*, s. 78-150; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s. 329-332; Rumbeyoğlu Fahrettin, "Gül Baba", *TOEM*, III/15 (1912), s. 962-965; L. Fekete, "Souvenirs Turcs en Hongrie", *Nouvelle Revue de Hongrie*, Budapest 1943; a.mlf., "Gül Baba et le Bektaşî derk'âh de Buda", *Acta Orientalia*, IV, Budapest 1955, s. 1-3; a.mlf., "La vie à Budapest sous la domination turque, 1541-1686", *Journal of World History*, VIII, London 1964, s. 525-547; Cavid Baysun, "Budîn", *İA*, II, 755-757.

SEMAVİ EYİCE

BUDİZM

Buda'nın milâttan önce VI. yüzyılda Hindistan'da kurduğu din ve felsefe sistemi.

Budizm kelimesi Batı dillerinde Buda'nın kurduğu dinin adı olarak kullanılmaktadır. Asya'da Budistler'in yaşadığı ülkelerde bu din Buda-Sāsana (Buda şâ-kirdliği, Buda disiplini) diye adlandırılır. Milâttan önce VI. yüzyılda Hindistan'ın kuzeydoğusunda doğan, Brahman şekilciğine ve kast sistemine karşı çıkan, soyut metafizik tartışmaları bir yana bırakarak duyguları dizginleme, ahlâken temizlenme, insanları eşit görme, insanlara ve diğer canlılara sevgi ve şefkat duyma gibi ilkelere dayanan Budizm'e felsefî-teolojik bir hareket, mezhep veya tarikat olarak bakanlar varsa da onda bu belirtilen hususları destekleyen

özellikler bulunmakla birlikte kurucusu, kutsal metinleri, inanç esasları, cemaati, mâbedleri ve diğer özellikleriyle bu sistem daha çok bir din olarak nitelendirilmektedir. Nitekim hızla yayılması onun bir din olmasının sonucudur. Günümüzde Hindistan, Çin, Mançurya, Moğolistan, Seylan, Tayland, Burma, Kamboçya, Laos, Doğu Bengal, Vietnam, Bhutan, Birmanya, Singapur, Malezya, Tayvan, Kore ve Japonya gibi Asya ülkelerinde Budistler'in sayısı büyük bir yekûn tutar. Ayrıca özellikle Zen Budizm denilen yeni bir Budist mezhep bazı Avrupa ülkelerinde taraftarlar kazanmaktadır.

Buda'nın Hayatı ve Doktrini. Budizm'in kurucusunun asıl adı Siddhartha Gotama'dır. "Aydınlanan, uyanan" anlamındaki Buda (Buddha) onun lakabı olup bu lakap gerçeği bulduğu ve aydınlandığına inanıldığı için ona verilmiştir. Hindistan'ın kuzeydoğusunda, şimdiki Nepal'in bulunduğu bölgedeki Sakya kabilesi yöneticisinin çocuğu olarak milâttan önce 563'te doğan Prenses Gotama saray eğlenceleri içinde yaşarken yirmi dokuz yaşına geldiğinde acılar karşısında ruh sükûnetini yitirmeyen bir keşişten etkilenerek gerçek hayatın saraydakinden farklı olduğunu anladı. Sarayı, karısını ve oğlunu terk ederek altı yıl süren ağır bir zühd hayatı yaşadı. Sonunda, önceki aşırı zevk düşkünlüğü gibi şimdiki aşırı zühdün de insanı gerçeğe ulaştırmayacağını anladı. Bu sırada mayıs ayının dolunay gecesinde Ganj'ın bir kolu olan Nerañjara nehri kıyısında, şimdiki Gaya'da Bodhi veya Bo ağacı denilen bir tür incir ağacının altında murakabe halinde iken aydınlanmaya erişti. Bulunduğu yer daha sonra kutsal ziyaret makamı sayıldı.

Buda gerçeğe ulaştıktan sonraki ilk vaazını Benâres (bugünkü Vârânasi) şehri yakınlarındaki geyik parkında beş eski arkadaşına verdi. Onun iki aşırıktan da uzak durmaya çağırın bu ilk vaazı "doktrinin tekerleğini döndürmek" şeklinde telakki edildiğinden tekerlek Budizm'in sembolü olmuştur. Buda'nın bu vaazları devam etti ve her meslekten insanlar ona intisap ettiler. Bunlardan bazıları Sangha denilen cemaate keşiş olarak kabul edildi. Buda onları dünyayı dolaşarak barış, sevgi ve hikmeti yaymakla görevlendirdi. Magadha Krallığı sınırları içinde, özellikle Rajagaha ve Sravasti çevrelerinde, Pencap'a kadar uzandığı söylenen alanda kırk yıl dolaştı. Vaazları genellikle büyük bir kabul gördü.